

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

พระที่นั่งไพศาลทักษิณ เป็นพระที่นั่งองค์หนึ่งในหมู่พระมหามณเฑียร ซึ่งมีความสำคัญที่สุดองค์หนึ่งในพระบรมมหาราชวัง เป็นสถานที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงสร้างขึ้นเป็นพระราชมณเฑียรแห่งแรกในกรุงเทพมหานคร¹

ภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระที่นั่งไพศาลทักษิณได้เขียนขึ้นในราวรัชกาลที่ 3² เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระอมรินทราราช เทวสภา และบรรดาเทพเจ้าในศาสนาฮินดู ทั้งนี้เพื่อเป็นการสนับสนุนคติความเชื่อของการเป็นสมมุติเทพ รายละเอียดของจิตรกรรมฝาผนังนี้พบว่ามีแตกต่างจากจิตรกรรมทั่วไปที่พบตามพุทธสถาน เช่นผนังพระอุโบสถ วิหาร ซึ่งมักจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพุทธประวัติ ชาคคต่าง ๆ ทศชาติ และอาจแสดงเกี่ยวกับเรื่องคติจักรวาลหรือเรื่องราวของพระอินทร์ โดยให้เป็นเพียงองค์ประกอบส่วนหนึ่งของเนื้อหาเรื่องราวทางพุทธศาสนาเท่านั้น

วัตถุประสงค์ของการเขียนจิตรกรรมฝาผนังในพุทธศาสนา ที่แตกต่างจากจิตรกรรมฝาผนังของพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ซึ่งเป็นพระวิมานที่ประทับของพระมหากษัตริย์ ภาพจิตรกรรมของพระที่นั่งองค์นี้ จึงเน้นความเป็นสมมุติเทพขององค์พระมหากษัตริย์ นอกจากนี้แล้วพระที่นั่งองค์นี้ยังใช้ในการประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งเป็นพระราชพิธีที่สำคัญที่สุด ที่แสดงถึงการยกระดับฐานะขององค์พระมหากษัตริย์ให้เป็นสมมุติเทพ ดังนั้นจิตรกรรมในพระที่นั่งไพศาลทักษิณนี้เป็นหลักฐานที่สะท้อนถึงแนวความคิดเกี่ยวกับระบบเทวราชา

ความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์กับแนวคิดในระบบเทวราชา

ในสมัยที่มีการปกครองในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระบรมมหาราชวัง คือ ศูนย์กลางของทั้งฝ่ายอาณาจักร และ ฝ่ายศาสนจักรแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยมีพระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรเป็นสัญลักษณ์ในฝ่ายอาณาจักร และวัดพระศรีรัตนศาสดารามเป็นสัญลักษณ์ในฝ่ายศาสนจักร³ ศิลปกรรมในพระบรมมหาราชวัง จึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นแนวความคิดที่มีความหมายเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ทั้งสิ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวความคิดที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมุติเทพตามคติของพุทธศาสนาและทรงเป็นเทวราช หรือ เทวราชาของศาสนาพราหมณ์⁴

ตามแนวความคิดของสมมุติเทพในพระพุทธศาสนา ยกฐานะของพระมหากษัตริย์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิที่ทรงปกครองโดยอาศัยหลักธรรมะในพระพุทธศาสนา ด้วยการถวายพระเกียรติในฐานะสมมุติเทพในทางพระพุทธศาสนา คือมักมีการยกฐานะขึ้นเทียบเสมอพระพุทเจ้าหรือเกือบเทียบเท่าโดยการถวายพระนามว่า สมเด็จพระหน่อพุทธางกูร หรือ พระโพธิสัตว์ อันเป็นพระอนาคตพุทธเจ้าอยู่ในระดับที่เกือบเทียบเท่าแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า นอกจากนี้ยังมีประเพณีนับถือกษัตริย์เป็นธรรมราชาหรือธรรมบาลคือผู้ปกป้องและผู้แทน ผู้รับโอนการบริหารพระธรรมของพระพุทเจ้าในโลกมนุษย์ และการรับคติของศาสนาพราหมณ์เข้ามาประกอบด้วย

ส่วนแนวความคิดของศาสนาพราหมณ์ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสมมุติเทพเปรียบดังพระวิष्ณุ หรือ พระนารายณ์อวตาร ลงมาดุทุกข์สุขของปวงชน ดังเช่น พระรามอวตารลงมาปราบชุกเจ็ญ ประกอบกับการเปรียบเทียบฐานะของพระมหากษัตริย์เท่ากับพระอินทร์ผู้เป็นเจ้าใหญ่ในเทวภูมิ และสถิตอยู่ ณ ดาวดึงส์เหนือยอดเขาพระสุเมรุซึ่งเป็นแกนกลางของโลก คตินี้พระพุทธศาสนาได้รับมาเป็นประเพณีแต่โบราณ ด้วยเหตุนี้พระที่นั่งองค์ต่าง ๆ จึงมีนามคล้องตามนามของพระอินทร์ ได้แก่ พระที่นั่งอินทราภิเษกมหาปราสาท พระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัย เป็นต้น⁵

2. ความมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาจิตรกรรมฝาผนัง ที่พระที่นั่งไพศาลทักษิณซึ่งสะท้อนคติแนวความเชื่อการเป็นสมมุติเทพกับระบบพระมหากษัตริย์ไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
2. เพื่ออธิบายและตีความภาพจิตรกรรมในเชิงประวัติศาสตร์วิทยา โดยการเปรียบเทียบหลักฐานทางด้านวรรณกรรมและจิตรกรรม
3. เพื่อศึกษาถึงอิทธิพลการสืบทอดทางความคิดเกี่ยวกับจักรวาล ที่มีบทบาทต่องานเขียนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เพื่อนำมาวิเคราะห์สิ่งที่ปรากฏในงานจิตรกรรมได้สะท้อนให้เห็นถึงชนบประเพณีในราชสำนักและค่านิยมในสังคมไทย ในช่วงรัตนโกสินทร์ตอนต้น
4. เพื่อเป็นการบันทึกข้อมูลขั้นต้น เกี่ยวกับเรื่องของจิตรกรรมฝาผนังในพระที่นั่งไพศาลทักษิณและบันทึกภาพไว้เป็นหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ศิลปะและโบราณคดีต่อไป ภายหลัง

3. สมมุติฐานของการศึกษา

แนวความคิดเรื่องพระมหากษัตริย์คือสมมุติเทพ มีต้นแบบมาจากวัฒนธรรมของอินเดียทั้งทางศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ แต่ไทยได้รับอิทธิพลของแนวความคิดดังกล่าวนี้ผ่านมาจากวัฒนธรรมขอมในสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี⁶

จิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ เป็นภาพเกี่ยวกับสวรรค์ในชั้นดาวดึงส์ของพระอินทร์และเทวสภา อาจจะสะท้อนให้เห็นถึงคติการนับถือพระอมรินทราธิราชกับความเชื่อในลัทธิเทวราชาของไทย โดยเชื่อว่าพระอินทร์เจ้าแห่งสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เปรียบประดุจพระเจ้าแผ่นดิน⁷

การนำเทพในศาสนาฮินดูมาใช้ประกอบในภาพจิตรกรรมภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณคงเพื่อเป็นการเสริมบารมีแก่องค์พระมหากษัตริย์ในแง่ของความศักดิ์สิทธิ์ของความเป็นเทพหรือเทวราชา เพราะการทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกก็ได้จัดขึ้นในพระที่นั่งองค์นี้ด้วย จึงอาจเป็นการรวมความศักดิ์สิทธิ์ทั้งในแง่ของความเป็นพระอมรินทราธิราชกับความเป็นเทพในศาสนาฮินดู ซึ่งเป็นความเชื่อพื้นฐานที่มีมาแล้ว

การนับถือพระอินทร์ในสมัยรัตนโกสินทร์ได้รับการสืบทอดมาจากสมัยอยุธยา ดังปรากฏหลักฐานเป็นนามพระที่นั่งในพระราชมณเฑียรในสมัยอยุธยา เช่น พระที่นั่งสุริยาอมรินทร์ พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์ เป็นต้น

4. ขอบเขตของการศึกษา

ผู้วิจัยจะศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภาพจิตรกรรมที่ปรากฏในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ อันเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระอินทร์และสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ อีกทั้งการขมุนมของเหล่าเทพในศาสนาฮินดูกับความเกี่ยวเนื่องในลัทธิเทวราชาตามคติของการนับถือพระอมรินทราธิราชที่ปรากฏขึ้นในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยการศึกษาในเรื่องของรูปแบบศิลปกรรม คติและแนวคิดในการเขียนภาพจิตรกรรม เทคนิควิธี และประติมาณวิทยา

- ดำเนินการศึกษา วิเคราะห์ และเปรียบเทียบกับจิตรกรรมฝาผนังที่มีความเกี่ยวเนื่องกันกับแหล่งโบราณคดีอื่น ๆ ในสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

5. ขั้นตอนของการศึกษา

1. เก็บรวบรวมข้อมูล

- ดำรวจข้อมูลภาคสนาม (Field Servey) อันได้แก่ การถ่ายภาพศิลปะโบราณสถานจาก จิตรกรรมฝาผนังภายในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ จิตรกรรมที่เกี่ยวเนื่องกับเรื่องเทวภูมิในสมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น และศิลปะโบราณวัตถุจากสมุดข่อยโบราณในเรื่องที่เกี่ยวกับเทวภูมิและเทพในศาสนาพุทธและฮินดู

- รวบรวมหนังสือ หรือเอกสารที่เป็นประโยชน์ต่อการวิจัย แล้วนำเอกสารเหล่านั้นมาประเมินคุณค่าก่อนการอ้างอิง

2. การจัดระเบียบของข้อมูล

- โดยการแบ่งเนื้อหารายละเอียดของจิตรกรรมตามรูปแบบที่ปรากฏ อันได้แก่เรื่องราวในเทวภูมิและเหล่าเทพในศาสนาฮินดู

3. การวิเคราะห์

- ศึกษาถึงที่มา ความสำคัญของการนำภาพจิตรกรรมฝาผนังมาประดับ คตินิยมในการสร้าง รูปแบบ เทคนิค แสดงถึงการศึกษานิธิพลแนวคิดที่สะท้อนลัทธิเทวราชาของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รวมทั้งศึกษาถึงความเกี่ยวเนื่องสืบต่ออิทธิพลจากสมัยอยุธยา

4. สรุปและเสนอผลงานการศึกษา

6. คำจำกัดความที่ใช้ในการศึกษา

พระมหาปราสาท หมายถึง ที่ประทับของพระมหากษัตริย์ มีลักษณะเป็นทรงไทยจตุรมุข ประกอบเครื่องยอด เช่น พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ใช้สำหรับเป็นที่ประทับและเป็นที่ประกอบ การพระราชพิธี และการพระราชกุศลต่าง ๆ และใช้เป็นที่ประดิษฐานพระบรมศพสมเด็จพระมหากษัตริย์ สมเด็จพระอัครมเหสี และบางโอกาสใช้ตั้งพระศพ พระบรมราชวงศ์บางพระองค์

หมู่พระมหามณเฑียร หมายถึง ที่ประทับของพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะ เป็นพระที่นั่งที่ไม่ประกอบเครื่องยอด เช่น หมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระที่นั่งไพศาลทักษิณ พระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัย และพระที่นั่งเทพสถานพิลาส พระที่นั่งเทพอาสน์พิไล ที่ต่อเนื่องกับท้องพระโรงหลังของพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน รวมทั้งหอพระสุราลัยพิมาน และ หอพระราชมณเฑียร ซึ่งสร้างต่อเนื่องกับองค์พระที่นั่งไพศาลทักษิณและท้องพระโรงหน้า เป็นหมู่พระที่นั่งที่มีความสำคัญที่สุด ในพระบรมมหาราชวัง เคยเป็นที่ประทับประจำของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และต่อมาใช้เป็นที่พักของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลที่ ๗

พระที่นั่ง หมายถึงสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ สำหรับเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ในพระราชวัง ที่ประดิษฐานพระมหาเศวตฉัตร ใช้ในกิจกรรมต่าง ๆ หลายประเภท เช่นพระที่นั่งบางองค์ใช้เป็นท้องพระโรงเสด็จออกฉายหน้า ใช้เป็นที่ประทับว่าราชการ บางองค์ใช้เป็นที่เสด็จพระราชดำเนินออกกระทำพิธีสังเวทียศ ใช้เป็นพิธีมณฑล เกี่ยวกับพระราชพิธีต่าง ๆ หรือบางองค์อาจใช้ตั้งสิ่งของทีนานาประเทศส่งมาทูลเกล้า ฯ ถวาย เป็นต้น

พระวิมาน หมายถึง พระที่นั่งตั้งพระแท่นบรรทม ภายใต้นพปฎลเศวตฉัตรที่พระมหากษัตริย์ทรงใช้ประทับเป็นการส่วนพระองค์ เช่น พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน

7. วิธีการศึกษา

วิธีการศึกษาวิจัยจะใช้วิธีการวิจัยแบบพรรณนา (Description Research) ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการบรรยายถึงความเป็นมา ลักษณะรูปแบบและคติในการสร้าง และวิเคราะห์ (Analytical Research) ในส่วนที่ต้องการเปรียบเทียบลักษณะรูปแบบที่สะท้อนอิทธิพลการสืบทอดของลัทธิเทวราชา

วิธีการศึกษาจะทำตามขั้นตอนดังนี้

1. ศึกษาคติความเชื่อ และอิทธิพลที่ได้รับ โดยทำการศึกษารวมกับวรรณกรรมโบราณ เช่น ไตรภูมิ จักรวาทพิภพ ฯลฯ และเอกสารโบราณ เช่น สมุดข่อยใบลาน ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับเทวสภา และตำราเทพเจ้าในศาสนาพุทธและศาสนาฮินดู

2. การวิเคราะห์ข้อมูลรวมกับหลักฐานทางโบราณคดี ประวัติศาสตร์ และประวัติศาสตร์ศิลปะที่เกี่ยวข้องในสมัยอยุธยาถึงสมัยรัตนโกสินทร์ อันได้แก่

- ศึกษาแบบสถาปัตยกรรมของหมู่พระมหามณเฑียร
- นามของหมู่พระที่นั่งที่สะท้อนคติเทวราชา
- จิตรกรรมและประติมากรรม ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องราวของพระอมรินทราธิราช และเทพเจ้าในศาสนาพุทธและฮินดู

เชิงอรรถท้ายบทที่ 1

¹เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ [จำ บุนนาค], พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, 2531), หน้า 22.

²ราชบัณฑิตยสภา, ตำนานวัดอุสถานต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 3, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: ผดุงวิทยาการพิมพ์, 2514), หน้า 50.

³ม.ร.ว.เน่งน้อย สักดิ์ศรี, พระบรมมหาราชวัง (กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, 2525), หน้า 64.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 62.

⁵สมิทธิ สิริภัทร์, การเรียนการสอนประวัติศาสตร์ศิลปะไทยระดับมัธยมศึกษา (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530), หน้า 181.

⁶ม.ร.ว. แสงสุรย์ ลดาวัลย์, พระมหาปราสาทและพระมหามณเฑียรสถานในพระบรมมหาราชวัง (กรุงเทพฯ: สำนักพระราชวัง, 2511), หน้า 11.

⁷อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวคาพุทธ เทพเจ้าในพระไตรปิฎกและไตรภูมิพระร่วง (เชียงใหม่: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2523), หน้า 61.